

הארות מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל על 'שבת הארץ'

הערות אלו נלקחו מספרו של רבינו שכתב אביו מרן הרב זצ"ל - 'שבת הארץ'. דרכו של רבינו היתה לסמן קו מעל מילה או מילים בתוך הספר, ובצד הגליון כתב את הערתו המתייחסת למילים אלו.

במאמר זה הובא המקום שאליו מתייחסת ההערה בהדגשת המילים. בסמוך, לאחר קו מפריד, מובאת הערתו של רבינו בדיוק כפי שנתכתבה בכתי"ק.

מתחת למראה-המקום ולהערת רבינו נכתב פרוש על ההערה. הפרוש נכתב לפענ"ד בהבנת כונת הרב בהערותו.

ערך יוחנן ישמח

הק' ז, 2

השמטה והיובל בזמנים מתיחסים זה לזה, כמו החמה והלבנה בעולם וכמו ישראל והאדם בנפשות - יחס הפרט והכלל - ע' זהר תרומה קסא: ואתחנן רסד. וע' אורות התורה פ"א ס"ג.

"ובגין דאורייתא איהו רזא דשמא קדישא אקרי הכי תורה שבכתב ותורה דעפ"י דא כלל ודא פרט, כלל אצטריך לפרט ופרט אצטריך לכלל. ואתייחדו דא בדא למהוי כלא חד" (זהר תרומה קסא: ואתחנן רסד). "אז תחל תורה שבע"פ לצמח מעמק שרשה [ואור תורה שבכתב יזריח עליה קרני אורה מחדש, חדשים לבקרים. תעלה מעלה מעלה] והדודים יתאחדו בנה אפריונם, ואור נשמת אל חי העולמים המתגלה בתחית ישראל וברום קרנו, יאיר באור שבעת הימים של אור החמה ואור הלבנה גם יחד, והיה אורם ישר חודר ומושך מזה לזו, ועונה את הארץ ואת העם בכל יפעת חיים" (אוה"ת פ"א ס"ג).

שם, שם, 16

לא מצד מעשיה הפרטים - [צ"ל] הפרטיים.

שם יא, 21

הוסיפו לה חיילים - [צ"ל] חליים.

שם, יב, 4

להשכיל על ערך - [צ"ל] אל.

מבוא, ד, 20

דערלר וכלאים, שיש להם שייכות גם בחו"ל, אעפ"י שהם חמורים יותר בא"י, י"ל שאינם תלויים כ"כ בקדושת הארץ, המשתנה ע"י ביטול יושביה - ומצות ביכורים תליא בזמן הבית (ה' ביכורים פ"ב), ולא בקיום יושביה של הארץ.

מסביר הרצ"י זצ"ל, שמצוות ביכורים נהגה בזמן בית-שני אעפ"י שלא היו רוב יושבי הארץ בארץ, משום שמצוות אינה תלויה בקיום יושבי הארץ עליה, אלא אם יש ביהמ"ק אם לא. כן כתב הרמב"ם (ה' ביכורים פ"ב ה"א): "ואינם נוהגין אלא בפני הבית ובארץ ישראל בלבד, שנא' ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלוקיך".

שם, יב, 21

הלא בנוטע קיימינן ואנן הרי קיימא לן שרק... זריעה ובצירה... אסורות מן התורה... אבל כל יתר האבות והתולדות שלהן אינן אסורות כ"א מדבריהם א"כ איך אמר... היא דאורייתא והא דאורייתא, וי"ל שבכלל נטיעה כלולים שני אופני הנטיעה, נטיעת עץ ע"י ענף ושרש הנשתל בקרקע, וגם ע"י גרעין או פרי - ע' שו"ת משיב דבר ח"ב סס"י ס', ועל קונטרס א"י ס' ו'.

כך גם תי' הנצי"ב: "יש לומר דנטיעה דגיטין היינו גרעין ונטיעה דהרמב"ם אילן" והסביר מרן הרב זצ"ל בקונטרס אחרון ל"שבת הארץ" ס' ו': "ולא ניחא לגמ' לתרץ בדוחק, דדוקא בנטע יחורים מיירי, חדא דהי' לו לפרש, ועוד דיוכל להקשות ליפלוג וליתני בדידיה בשביעית גופא בין נטיעת גרעינים לנוטע אחרים".

שם סוף כ"ט

כריתת האמנה, שנאמרה בלשון שבועה, שהיא אינה חלה רק על אותו הדור בלבד, ומה שנמשך אח"כ לא נמשך כלל מכח דברי קבלה, וק"ו שלא מכח שבועה, כ"א מה שקבלו מאליהם... לפיכך לא נזכר בשום מקום איזה יחס של חיוב שבועה מצד תקנה זו - וע' נוב"ק י"ד ס' ט"ז, 2.

כך גם חלק ה"נודע ביהודה" מהדורא קמא, י"ד ס"ז, בין חרם לשבועה: "זכמו על הדורות הבאים שא"א להשביע אבל אפשר לגזור בחרם".

שם, לא, 16

ועיקר הדבר נראה, ששבועה זו היתה בכתב... ועוד כנראה משם הלא רק חתמו את שמותיהם... אמנם הדברים עתיקים אם בכא כחתימתה על השבועה נכללת בכלל שבועה - ע' תשו' שואל-ומשיב מהדורא ד' חלק ג' סוף ס' יב.

"וגם מ"ש דכל שכתב אחר והוא חתם בודאי אינו מועיל כמ"ש הנוב"י, הנה באמת אני

תמה דהדבר מבואר במקרא מפורש בנחמיה סי' יו"ד ובכל זאת אנו כורתים אמנה שרינו לוינו כהנינו ועל החתומים נחמיה התרשאתא' הנה מבואר שלא כלם קבלו האמנה רק שחתמו עצמם על ספר הקבלה".

שם, לו, הע' 8

אלא ודאי, שיש תרומה דרבנן אפילו בזמן שיש מקדש ועבודה... ועל אותו זמן צריך ללמד, ש"מאכילה בתרומה", מפני שהיא דרבנן, "ואינו מאכילה בחזה ושוק" – ע' חגיגה כה. תוד"ה אהל: ודוחק לומר דנקט – משום דמעיקרא בעי למיחר ליה ולפי המסקנה אינו.

מעיר הרצ"י זצ"ל, שא"א לדחות את ראייתו של מרן הרב זצ"ל, שהרמב"ם כתב "חזה ושוק" אף שאינם במציאות, כשתרומה דרבנן – כשאינן בית משום ההו"א, עפ"י דברי התוס' בחגיגה שסברא מעין זו דחוקה היא.

שם, מ"ב, 5

אלא שמצינו לפעמים, אפילו במקום שמורות כמה משניות וסוגיות להחמיר... מ"מ כשסמכו על יחיד להקל לא מיחו בהם... וכן הא דפסק כרבי יהודה בן בתירא בטבילה, כולהו תנאי ואמוראי סברי... דלא כרבי יהודה בן בתירה... היינו משום שהי' שעת הדחק וצורך ציבור – וע' עירובין מ"ו.

ציין הרצ"י זצ"ל לגמ' בעירובין שהסבירה את הברייתא "מעשה ועשה רבי כר' אלעזר, לאחר שנזכר אמר כדי הוא רבי אלעזר לסמוך עליו בשעת הדחק", שרבי נזכר שרבים הם החולקים על רבי אלעזר ובכ"ז פסק כמוהו, לפי שהיתה זו שעת הדחק.

שם, שם, 24

וכענין זה הם דברי הט"ז ביו"ד – וע' ט"ז אה"ע סי"ז ס"ק ט"ו.

"צ"ל הטעם דסמכינן על היחיד בשעת הדחק במקום דלא פליגי, משום דאפשר לומר דגם המרובים מודים בשעת הדחק, רק שלא בשעת הדחק גופיה הוא דפליגי, דאם הוי ידעינן בודאי דגם בשעת הדחק חולקים עליו, בודאי לא היינו סומכים על היחיד".

שם, מ"ג, 8

וכן יסוד נטיתם של הראשונים... להקל כ"כ בשמטה בזמן הזה, עד שבאו לדון שאפילו מדרבנן אינה נוהגת – בסוף הלכתא גבירתא לתפאי"ש בשביעית: וי"א שבזה"ז שאין יובל נוהג, אפילו מד"ס אין שמיטת כספים נוהג, וכן נוהגין.

ועוד כתב שם: "ונ"ל דכיון דיש מחלוקת מתי זמן השמיטה הו"ל ספק דרבנן ולקולא".

שם, מ"ד, 23

יסוד היתר המכירה הוא בעיקרו ע"פ רוב קמאי ובתראי, דסבירא להו ששביעית בזמן הזה דרבנן - עי' חת"ס חו"מ סי' קי"ג ועי' אמת ליעקב.

כתב החת"ס: "אבל השתא... ולא עלה על דעת הלוח כלל שיהי' שביעית משמטנו ואפי' אי נאמר לו הדין, מ"מ ה"ל ממש אומדנא דמוכח כאלו התנה ע"מ שלא תשמטני שביעית והצנועים העושים פרוזבל, לא לאפקועי ממונא אתו אלא לאפקועי איסורא, דאפי' המתנה כן עביד איסורא עכ"פ ועובר עמ"ש בתורה 'פן יהיה דבר עם לבבך בליעל', דאל"ה לא היה צריך הלל לתקן פרוזבל מפני שהי' נמנעים להלוות, הא אפשר להתנות... דת"ח - היודעים ששביעית בזה"ז דרבנן". בדבריו אלו סתר ותירץ את דברי בעל אמת ליעקב (הרב יעקב יוסף הכהן, פיעטרקוב תרס"ח) בחדושו עמ"ס גיטין לו שכתב: "ע"כ מוכרחין לומר דשמיטה בזמן הזה דאורייתא, דאם שמיטה בזמן הזה דרבנן, שוב קשה דלמה לנו התקנה של הפרוזבל הא יש עצה למסור שטרותיו לב"ד".

שם, נו, 3

בהערמה בכלל מצינו לפעמים, שהתירוה גם במילי דאורייתא - עי' הג' מהר"ץ חיות גיטין סו.

הגמ' בגיטין שם ניסתה להוכיח מהברייתא: "מערימין [להפטר מחומש] על מעשר שני. כיצד אומר אדם לבנו ובתו הגדולים, לעבדו ושפחתו העבריים, הא לכם מעות הללו, ופדו בהן מעשר שני", ששפחה שלא הביאה ב' שערות זוכה לאחרים. דחתה הגמ' ראייה זו באמרה שבברייתא מדובר במעשר בזה"ז שהוא דרבנן. כתב על גמ' זו המהר"ץ חיות: "הנה לפי הס"ד דמיירי במעשר דאורייתא ומ"מ מותר להערים, מכאן מוכח שלא כדעת התב"ש שהחליט רפ"ב דפסחים דרק דרבנן מותר להערים ולא בשל תורה, וכאן משמע דמדאורייתא גם כן מותר להערים".

שם נט, 34

ומה שאנו סומכים על היתר השמיטה... ולא נמצא... שסמכו ע"ז החכמים הקדמונים... שלש סבות בדבר... ראשונה שמכיון שהיו נוהגים אז איסור פירות שביעית גם בשל נכרים... ושנית... ולא נודע אז שום ספק ממנין השנים על שנת השמיטה... אמנם... ואם נקל בשניהם נעקור תקנת חכמים בודאי, לכאורה הי' ראוי לנו למיזל בתרוייהו לחומרא - עי' נוב"ת יו"ד ס"ס צ"ב דבס"ס דסתרי אהדדי סמכינן בצירופים אחרים.

כתב הטוב"י: "והיכא דסתרי אהדדי לא אמרינן שום ס"ס הללו דהוא תרי קולי דסתרי אהדדי... מ"מ באשה זו שיש לתלות בבתוליה כדאי הם לסמוך בצירוף ס"ס הנ"ל. לכן העיר הרצ"י, כתב מרן הרב ז"ל, שרק לכאורה הי' ראוי למיזל לחומרא.

שם, כ, 32

ושפיר יש לצרף את הספק במנין השנים – בסוף הילכתא גבירתא לתפא"ש בשביעית: דכיון שיש מחלוקת מתי זמן השמיטה הו"ל דרבנן ולקולא.

עי' הערה לעיל, עמ' מג.

שם, סא, 28

אמנם... רידב"ז שליט"א העיר... הרי כיון שאנו מפקיעים אותה מקדושתה אין כאן מצות ישוב ארץ-ישראל... ובאמת לא כן הדבר – עי' חת"ס יו"ד תי' רלג רלד, וכן בסוף אילת אהבים להגר"ל צונץ זצ"ל.

כך כתב החת"ס בתשו' רלג: "...דקדושת מקום המקדש לא בטיל והחונים סביב מקרוב מקודשי' טפי וקרובים אל בית אלקינו, לא כוונתי לענין קיום המצוות התלויות בארץ או במקדש... אך עיקר הוא במה שבמקום הר המוריה הוא שער השמים". ועוד כתב בתשו' רלד: "לכ"ע קדושת שניהם [א"י וירושלים] קדושת עולמים מימות עולם... וגם הרמב"ם דלא מנה למ"ע ישיבת א"י... מ"מ מודה ביתר שאת בקדושה בזה"ז". ובאילת אהבים, כתובות קיב ד"ה וכזה, כתב: "דמכל מקום יש לא"י מעלה יתירה בקדושה דהא כתיב 'ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה כל הימים' אף שעדין לא נתקדשה כלל ש"מ שא"י מצד עצמה יש לה מעלה".

שם, שם 30

ו"מלכה ושריה בגוים אין תורה" – ספרי פ' עקב. ועי' פ' הגר"א שה"ש א ד.

פסוק זה נדרש בספרי – "מכאן שהתורה בא"י". ע"פ מדרש זה הסביר הגר"א את הפסוק בשה"ש "הביאני המלך חדריו" – "הוא מועד ביאתן לא"י וענין חדריו הם חררי התורה כי עיקר התורה הוא בא"י כמ"ש מלכה ושריה וכו'".

שם, שם 34

שאפילו שלומדין מה שא"א לקיים כלל, אין שיעור למעלת הלמוד ההוא, ועוד הוא גדול באיזה פנים מן הלמוד שאפשר לקיימו במעשה. – עי' אדרת אליהו הגר"א דברים ל"ב מ"ז.

כתב שם הגר"א (אופן א): "כי לא דבר ריק הוא מכם, שאין דבור בתורה שאין בו כל הון יקר ונעם, כמ"ש עושר וכבוד אתי הון עתק וגו', ואמרו שאפי' דיבור אחד בתורה שקול כנגד כל החפצים שבעולם, וכמ"ש כל חפצים לא ישוו בה. ...כי הוא חייכם וגו' שכל דיבור שבתורה נותן חיים לעוה"ב ואריכות ימים בעוה"ז".

שם, ס"ב, 2

ואין שיעור למעלת התורה של הלימוד בדברים שאין להם שום יחס לעניני מעשיים כי היא בעצמה עליונה מכל, אלא שבכלל גודל מעלתה כלולה גם מעלה זו שהיא מביאה לידי מעשה - ע' נתיבות עולם מהר"ל פ"א.

נתיב התורה פ"א ד"ה ובפ"ק דקדושין: "נענו כולם ת"ת גדול שמביא לידי מעשה ר"ל כי יותר המעלה שיש לתורה שהיא שלימות שכלי הרי התלמוד מביא לידי מעשה ג"כ ובמדריגת התורה היא הכל".

שם ס"ב 12

ירננו אל אל חי" - [צ"ל] ירננו.

שם, סג, 4

וכן בספר כפתור ופרח... שקדושת ארץ ישראל היא מעלה בפני עצמה חוץ מקדושת המצות התלויות בארץ - וע' ח"י הריטב"א גיטין ב ד"ה מאשקלון, וחת"ס יו"ד רלג, ד, ומהר"י ט ח"א סמ"ז וח"ב סכ"ח.

כתב הריטב"א: "עכשיו שהארץ חרבה מי איכא למימר דאינה קדושה דחיבתה נמי בטלה, האי ודאי אינו נראה". דברי התת"ס הובאו לעיל בהערה לעמ' סא. המהר"ט בח"א סמ"ז הביא את דברי הכו"פ הנ"ל והסכים להם אלא שחלק עליו רק לענין כפית עליה. ובח"ב סכ"ח כתב "דעיקר הטעם משום קדושת ארץ ישראל ומצות ישיבתה הוא אפילו בזמן הזה בחרבנה... ואי משום קיום המצוות התלויות בה אשה מאי עבידתה במצות אלו שתהא כופה את האיש לעלות... ואיהו הוא דמחייב במצות התלויות בקרקע ולא היא ולמה תכוף את בעלה לעלות לארץ ישראל".

הלכות שביעית, יב 27

יש לומר שהוא חשוב לאברויי אילנא - [צ"ל] לאוקמי.

שם, לה, 8

אע"פ שנגמר פרים בשביעית, ואם השרישו אחר ראש השנה אסורין, ואפילו אם השרישו בסוף שביעית, ועיקר גידולם היה בשמינית, וגם גמר פרים היה אחר שביעית, מ"מ אין להם דין פירות שביעית, לא לענין איסור ספיחין ולא לענין קדושת פירות שביעית, - סימן הרצ"י זצ"ל שצריך לקרא כך: אע"פ שנגמר פרים בשביעית, מ"מ אין להם דין פירות שביעית, לא לענין איסור ספיחין ולא לענין קדושת פירות שביעית, ואם השרישו אחר ראש השנה אסורין, ואפילו אם השרישו בסוף שביעית, ועיקר גידולם היה בשמינית וגם גמר פרים היה אחר שביעית, וכו'.

שם ע"ה, הע' תק"כ
תוס' סוכה ל"ט – צ"ב.

והוא בתוס' הרא"ש שם.

שם, שם, 32

ע"י הבלעה...ונראה שה"ה אם מתנין, שהכסף יהיה בעד הטורח וההובלה ממקום למקום ונמצא שאין כאן סחורה בפירות שביעית – ע' תוספתא פ"ה הט"ו וט"ז שבשכר בטלה והבאה מותר.

צ"ל תוספתא שביעית פ"ו, ושם בהט"ו "חנוני שהיה מבשל ירק של שביעית לא יהא מחשב שכרו מירק, אלא מחשב הוא מיין ומשמן שכר בטלה" ובהט"ז "לא יאמר אדם לחבירו העלה את הפירות אלו לירושלים לחלק, אלא אומר לו העלם שנאכלים בירושלים ושנשתה אני ואתה".

קונטר"א צ', 13

ובספר מנחת חנוך כתב בפשיטות, שיש משום ביטול מ"ע דשביעת הארץ כשעושה הנכרי עבודת הקרקע... שכן פשוט ליה מפשטא דקרא (ומלשון הגמ' ע"ז הנ"ל): "והרי שדה דאדם מצווה על שביעת שדהו כשביעית" וקדמו בזה רש"ל בכ"מ שם) – חצי העיגול השני צ"ל אחרי "בשביעית": קדמו רש"ל רק מצד לשון הכתוב בתורה, ולשון הגמ' ע"ז לא נזכר ברש"ל, וע' מכ"ק האדר"ת צ"ל בסוף הספר, ועי' "עוללות שביעית" ספר זכרון "סיני" תש"ה.

מהרש"ל קדם למנ"ח, שיש משום ביטול מ"ע דשביעת הארץ אף כשהנכרי הוא העובד, רק בהוכחתו מלשון הכתוב "בחריש ובקציר תשבות", אבל ההוכחה מלשון הגמ' בע"ז (טו): "והרי שדה דאדם מצווה על שביעת שדהו כשביעית" לא נזכרה כלל במהרש"ל. וע"כ העיר האדר"ת צ"ל במכתבו הנדפס בסוף "שבת הארץ" שכתב "שוב נזכרתי, שר"ז, אם שביעת שדה כש"ב בשבת, כבר נחלקו בזה אדירי עולם, הרש"ל והמהר"ם שם בכ"מ, ושניהם ל"ז ד' הגמ' ע"ז (טו): ". במאמרו "עוללות שביעית", הנדפס גם בחוב' זו, בפ"א, דן הרצ"י צ"ל בחידוש זה של המנ"ח והמהרש"ל עיי"ש.

שם, שם, 19

והנה הוא [המנ"ח, ע' הערה קודמת] יושב ודורש בזה כמשה מפי הגבורה – ע' יבמות ע"ב: וע' תשובות מהר"ק סי' קל"ח שאתה יושב ודורש יבמה יבא עליה ולא אחר כו' ולא הוזכרה דרשה זו לא בתלמוד ולא בפוסקים ואתה ידעת שאין לנו לעשות דרשות מעצמנו. ועי' מנ"ח מצוה ב' בענין מילה תוך שמונה: איך ביכלתנו לדרוש איסור מעצמנו כל היכי דלא מפורש בש"ס וכי. ועי' תי' הרא"ש כלל ל"א סי' ט', ועי' תי' מהר"א עניזל סי' י"ח.

מבאר הרצ"י שהבטוי "יושב ודורש כמשה מפי הגבורה", שכתבו מרן הרב זצ"ל ביחס לסברת המנ"ח שיש מצות שביתה בגוף השרה, הוא ביחס ל"המצאת" דרשה או איסור בלא סברא וטעם כדברי רבי יוחנן, ביבמות עד: שלאחר שהקשה קושי' על דרשתו של ר' אלעזר בן פדת ולא ידע הוא להשיבו, אמר לר"ל "ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה. וב"ת הרא"ש כ' "אבל הוא כתב ספרו כמתנבא מפי הגבורה - בלא טעם ובלא ראיזה..." וב"ת מהרי"א עניזיל כ' "כבוד תור' יושב ודורש כמשה מפי הגבורה... וזהו הלכה פסוקה אצלו כאלו אין שום חולק בדבר, ואני בעניי לא כן עמדתי".

שם, ק"ב, 26

החופר או החורש לצורך הקרקע [רמב"ם]. לא היה צריך לומר "החורש לצורך הקרקע", דסתם חורש לצורך הקרקע הוא - ואין לומר שהוא לצורך הזריעה, שזהו החרישה העיקרית, וכאן הוא לרפויי ארעא, לתיקון גידולה שלאח"כ, שהרי מבואר בשבת עג: דבכל אוני הוי בכלל שם חורש.

אין לומר שכוונת הרמב"ם במילים "לצורך הקרקע" היא, שדווקא על החרישה השניה שהיא לצורך הקרקע - לרפויי ארעא מכים מכת מרדות אך לחרישה הראשונה, העיקרית, לצורך הזריעה, לא התכוון הרמב"ם בהלכה זו שהרי בשבת עג: מבואר שבין חרישה ראשונה ובין חרישה שניה נכללת בשם חורש.

שם, קח, 26

הזמירה הנהוגה אצלנו, דהיינו שכורתין את כל הענפים ומשאירים רק את גוף הגפן. נראה שאינה הזמירה האסורה מה"ת אלא היא מהתולדות. - רמב"ם כלאים פ"ב מ"ה: וכסוד הוא כריתת קצות הענפים היוצאים מן הצמח אשר אין צורך להם כגון זמיר הכרמים ותרגום לא תזמור לא תכסח.

מדברי הרמב"ם ראייה לדברי מרן הרב זצ"ל שהזמירה הנהוגה אצלנו דהיינו כריתת כל הענפים אינה הזמירה האסורה מה"ת.

שם, שם, 27

ונראה שהיא ה"פיסול", כמבואר ב[שביעית] פ"ב מ"ג: "מפסלין עד ר"ה, ופי' הרע"ב והר"ש בשם י"מ: לשון "פסל לך" שחותכים כל הענפים - וכן פי' גם במקוואות פ"ט מ"ז.

שכ' שם: "מפסלי אילנות" - שנטל הפסולת אי נמי מלשון (שמות כד) ויפסול שני לוחות אבנים שנטל כל הענפים...

שם, קי, 19

ובזמירה הנהוגה, שהיא הפיסול... אם נאמר שזה נקרא לאוקמי אילנא... אפילו אם ממילא

תהי'... השבחה לגוף האילן נמי מותרת שכיון שאין זאת כונת העבודה, הוי דבר שאינו מתכוין ואע"פ שהוא פסיק רישא. – העירני ע"ו הר"ר אברהם ליס מדהת"ו מ"ק ד: ד"ה מפני, דר' שמעון דאמר דבר שאינו מתכוין מותר מודה בהא נמי דבפסיק רישא אסור, ואמרתי דשאני הכא דהוי לא רק אינו מתכוין אלא "שאיין זאת כונת העבודה", כדיוק הלשון המורחב כאן, וכונתה היא לא לאיסור של אברוי"א אלא הפכית, דהיינו להיתר, של אוקמ"א, ולכן כונה הפכית זו של היתר מוציאה מידי פעולת מה שאינו מתכוין, של איסור, ואע"פ שהוא פסיק רישא, וכעין מה דחילקו הראשונים בין חסרון כונה למציאות כונה אחרת הפכית, בברכות ובמצוות, רא"ש ברכות ספ"ק, תוס' חגיגה י"ח, ר"נ רה"ש פ"ד, וע' יומא מ"ו:: ומה דהתם בעשיית האמה אסרו בפסיק רישא אע"פ שיש שם ג"כ נגד פעולת החרישה שאינה מכוונת, של הכשרת האגפים לזריעה, כונת עשית האמה, שהיא היתר, הוא משום דלא אמרינן הכי שהכונה האחרת שישנה, ושהיא העיקרית המכוונת, מוציאה מידי הפסיק רישא שאינו מתכוין, אלא כשהכוונה ההפכית היא ממין ענינה של אותה הפעולה, כמו כאן ששתיהן שייכי באילן, וכונתו ופעולתו לאוקמיה מבטלת את מה שיש באינו מתכוין בפעולתו לאברוייה, משא"כ התם שעשיית האמה וכונתו בה, של היתר, היא מענין אחר, של השקאת הקרקע בכלל, ואינה מבטלת את הפסיק רישא של הכשרת האגפים, וכעין הא דריש זבחים דמינה מחריב בה דלאו מינה לא מחריב בה, שהביאה לדוגמא גם הר"נ בר"ה שם. – וכעין זה במקוואות פ"ב מ"ז, סי' ר"א סמ"ב, שאע"פ שהיא עונת גשמים, ובסעיף הקודם זה חשוב לדעת, אבל מחשבתו האחרת שלנגבן מוציאה מזה, ע"ש בש"ק ס"ק צ"ד – וע' ר"נ פ' גה"נ בענין ריחא מילתא, דלענין הנאה, דלאו אכילה. אע"ג דהוי פסיק רישא שריא.

קושית ר' אברהם ליס, מדוע התיר מרן הרב זצ"ל זמירת כל הענפים אפילו שממילא משיבח האילן משום שאין זה מתכוין ואע"פ שהוא פס"ר, הרי לשיטת תוס' במו"ק ד: מודה ר"ש בפס"ר גם בשביעית, השיב הרצ"י זצ"ל על קושיה זו, שהזומר כל הענפים איננו סתם לא מתכוין לאיסור הנובע ממעשהו, שבמקרה כזה מודה ר"ש בפס"ר, אלא עבודתו היא עבודת היתר – אוקמי אילנא ולכך ורק לכך התכוין וכונתו זו הפוכה ומתנגדת לכונת האיסור של ההשבחה – אברויי אילנא, לכך הכוונה הנגדית של ההיתר, מוציאה מידי פעולת ההשבחה – איסור אע"פ שהוא פס"ר כנראה לפי שנהיה כפס"ר דלא נ"ל. לסברא זו רומזות המילים בלשונו של מרן הרב זצ"ל "שאיין זו כוונת העבודה".

סברא מעין זו כתבו הראשונים. רא"ש ספ"ק דברכות (אות י"ד) ת"י, מדוע לשיטת רש"י סבור שהוא יין והוא שכר ופתח בברכה ע"ד לסיים בשל יין וסיים בשל שכר לא יצא והרי לא מצינו בשום מקום שתהא ברכה נפסלת בחסרון כוונה וכ"ש אם מתכוין לאיזו ברכה, שעדיף חסרון כונה מאשר כונה לברכה אחרת. חגיגה יח: תוד"ה כאן לחולין, חילק רבינו אלחנן בין נטל ידיו סתם שאינדינו טהורות לנטל ידיו לטהרת חולין שטהורות ידיו אף לתרומה. ר"ן רה"ש פ"ד (ט: בדפי הרי"ף, ד"ה ואין) הסביר מדוע תוקע לשיר יצא ומתעסק לא יצא, "עוד י"ל, דתוקע לשיר כיון שאינו מכוין לשם מצוה

יצא למ"ד מצות א"צ כוונה, אבל במתעסק כיון שכבר הוא מכוין למצוה דהיינו לחנך את התינוקות, אותה כוונה מעכבת מצוה אחרת שלא תחול". חילוק זה משתמע גם מהגמ' יומא מו: שהסבירה שם הגמ' שאף לרבא הסובר שהמכבה אש, מחתה ומנורה, לאחר שהורידה לארץ פטור כיון שפסק ממנה שם אש מזבח ואינה בכלל איסור כבוי אש מזבח, הברייתא "המוריד גחלת מעל גבי המזבח וכיבה חייב" אינה קשה לפי שבברייתא זו מדובר בסתם מוריד גחלת מע"ג המזבח בלא שום כוונה להשתמש בה למצוה - "לא אינתיק למצוותה" ולכן יש עליה, עדיין, שם אש מזבח, משא"כ במוריד גחלת מהמזבח ע"מ לשומה במחתה שאז פסק ממנה שם אש מזבח והמכבה פטור. במו"ק שם, נאסרה חפירת אמת מים בשביעית מפני שמכשיר את אגפיה לזריעה אע"פ שאינו מתכוין. כיון שהוא פס"ר, ואע"פ שכוונתו היא דווקא של היתר - לחפור אמה, משום שהכוונה ההפכית, העיקרית, של היתר, מוציאה מידי הפס"ר רק אם שתי הפעולות הן מאותו ענין, ואילו חפירת האמה - פעולת ההיתר היא פעולה מענין אחר מהכשרת אגפי האמה לזריעה - פעולת איסור, משא"כ בדברי מרן הרב זצ"ל כאן, ששתי הפעולות, גם העיקרית - המותרת וגם האסורה הן מאותו ענין. סברא זו מצאנו בגמ' זבחים ג., הביאה הר"ן פ"ד מרה"ש, כראיה לסברא זו, שחטאת ששחטה לשם עולה פסולה, שחטה לשם חולין כשרה, משום דמינה מחריב בה (רש"י - דבר שהוא מינו מועיל לעקור את שמו) דלאו מינה לא מחריב בה. ועפ"י סברא זו נפסק ביר"ד סי' רא סמ"ב כדברי המשנה במקוואות פ"ב מ"ז שמי שהניח קנקנים בראש הגג לנגבם וירדו עליהם גשמים ונתמלאו אעפ"י שהיא עונת הגשמים כשרים המים למקוה בתנאי שלא יגביה הקנקנים מעל הארץ, והסביר הש"ך בס"ק צ"ד שהמים כשרים כיון שהעלה את הקנקנים לנגב ולא ע"מ שיקלטו מים, אעפ"י שידע שירדו מים, נחשב "לא לדעת" משא"כ בסעיף מ"א ששם מדובר שהניח קנקנים תחת מרזב ע"מ שיקלטו מים, אם ידע שירדו מים נקרא "לדעת" והם מים שאובים. וכן היא סברת הר"ן בפ' גיד הנשה (לב. בדפי הרי"ף, ד"ה אביי), שנחלקו שם תנאים ואמוראים ברודה פת חמה ונתנה ע"פ חבית של יין תרומה אם מותר לאכול פת זו או לא. והסביר הר"ן שמחלוקת אינה אם ריח הוא מילתא או לא שהרי מותר להנות מתרומה ועוד שלענין הנאה אע"ג דהוי פס"ר שריא, וכנראה הוא מטעם שכונת ההיתר - אכילה היא הפכית למעשה האיסור (אילו היה זה איסור, למעשה אף זה אינו) של הנאת הריח וכיון שהוא מאותו ענין - מותר.

שם, קיג, 32

נוסף ע"ז דעת רש"י בריש מו"ק דזימור הוא רק קציצת ענפים יבשים ושאר אפני כריתת ענפים אינם לפ"ז בכלל זימור - ושם בכיסוח, שהוא גם תרגום של זמירה, כ' שחוחתין למעלה; אך אפשר שגם כשחוחתין את כולו, ולא דוקא קצהו, נקרא למעלה, כלומר לא בעקירה מעיקרו כניכוש.

רש"י במו"ק ג. ד"ה כסוח, כתב "...ולא היינו ניכוש דמעקר העיקרים מן הקרקע, דלזה

אין עוקרין אלא חותכין למעלה" ולכאורה משמע מכך שיש חילוק בזימור בין זמירת כל הענף לזמירת קצהו ואין הדבר תלוי רק ביושב הענף כדברי רש"י לעיל שהובאו ע"י מרן הרב זצ"ל. ע"כ תירץ הרצ"י זצ"ל שאפשר שמדובר על זמירת כל הענף ונקרא למעלה יחסית לניכוש שהוא עקירת כל הצמח, ואין הדבר תלוי כלל בגודל הענף אלא בכל ענין אם הוא יבש אין זו זמירה.

שם, קכה, 7

שהנוטל ידיו לפירות שביעית... מפני כבוד קדושת שביעית... אין זה בכלל... הרי זה מגסי הרוח... וכה"ג כתבו רבוותא בתראי... במי שנוטל משום כבוד הברכה – בתוס' ברכות מג. ד"ה כל, כ' שההיתר גם מכבוד הברכה הוא דוקא בשינוי שנוטל ידו אחת, ולא ככל נטי' שהיא לשתי ידיו, אבל בתוס' חגיגה יח: ד"ה הנוטל פי' דהתם בברכות הוי משום נקיות, ולכן בידו אחת שמשתמש בה, ועל דמשום כבוד הברכה עדיף ולא חלקו בה, ונוטל נטילה שלמה, – וכן הרבוותא בתראי סתמו ולא חלקו בזה; וי"ל דבחגיגה הויא בדוכתא דעיקר מילתא דטהרת ידים.

הסביר הרצ"י זצ"ל שמכיון שעיקר ענינה של טהרת ידים הוא בחגיגה פסקו הרבוותא בתראי כשטת התוס' בחגיגה יח: ד"ה הנוטל, שהנוטל ידיו מפני כבוד הברכה אין זה מגסי הרוח, ולא חלקו בין ידו אחת לשתי ידיו, ולא כתוס' בברכות מג. ד"ה כל אחד.

בירורי סוגיות
בעניני שביעית
מראשי הישיבה ותלמידיה

